

TEMURIYLAR DAVRIDA ILM- FANNING RIVOJLANISHI

Samarqand davlat pedagogika instituti
Pedagogika fakulteti “Pedagogika” kafedrası
O‘qituvchisi

Nabiyeva Dilfuza Temirovna.

Nabiyevadilfuza07@gmail.com.

Samarqand davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo‘nalishi talabasi

Quldosheva Durdona Otabek qizi.

Quldoshevadurdona9@gmail.com.

Annotatsiya: mazkur maqolada Temuriylar davrida ilm-fan va madaniyatning yuksalish jarayonlari, ilmiy maktablarning shakllanishi hamda buyuk allomalar faoliyati keng yoritiladi. Ayniqsa, Temuriylar davri davomida astronomiya, matematika, tibbiyot, adabiyot va me‘morchilik sohalarining jadal rivojlanishi tahlil qilinadi. Shu bilan birga, Amir Temur va uning avlodlari tomonidan ilm-fanga yaratilgan sharoitlar, ilmiy markazlarning tashkil etilishi hamda Mirzo Ulug‘bek rahbarligidagi ilmiy faoliyatning ahamiyati ochib beriladi. Maqolada Temuriylar davrining jahon sivilizatsiyasi rivojiga qo‘shgan hissasi ilmiy asosda yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Temuriylar davri, ilm-fan rivoji, astronomiya, matematika, madaniyat, ilmiy maktablar, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Ulug‘bek rasadxonasi, allomalar, Renessans, Markaziy Osiyo.

Abstract: This article examines the development of science and culture during the Temuridlar davri, highlighting the formation of scientific schools and the contributions of prominent scholars. In particular, the rapid progress in fields such as astronomy, mathematics, medicine, literature, and architecture is analyzed. The study also explores the role of Amir Temur and his descendants in creating favorable conditions for scientific advancement, as well as the establishment of major scientific centers. Special attention is given to the scientific activities led by Mirzo Ulug‘bek and their significance in the history of world civilization. The article emphasizes the invaluable contribution of the Timurid period to global intellectual and cultural development.

Keywords: *Timurid period, development of science, astronomy, mathematics, culture, scientific schools, Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Ulug'bek Observatory, scholars, Renaissance, Central Asia.*

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 6-fevral 2026 yil "Buyuk davlat arbobi va sarkarda, ilm-fan, madaniyat va san'at homiysi Sohibqiron Amir Temur tavalludining 690 yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi Qarorida "Buyuk davlat arbobi va sarkarda, Ikkinchi Uyg'onish davri – Temuriylar Renessansi bunyodkori Amir Temur milliy davlatchiligimiz va jahon tarixida beqiyos o'rin tutadi.

Mustabid tuzum tomonidan nohaq qoralab kelingan bu ulug' zotning muborak nomi va xotirasi mustaqillik yillarida tarixiy adolat asosida qayta tiklandi. Sohibqiron Amir Temur siymosi milliy davlatchiligimiz timsoliga aylanib, o'zlikni anglash, an'ana va qadriyatlarimizni tiklash borasida xalqimizga ulkan ma'naviy kuch bag'ishlab kelmoqda.

Toshkent, Samarqand, Shahrisabz shaharlarida Amir Temur haykallari o'rnatilgani, Temuriylar tarixi davlat muzeyi hamda Xalqaro Amir Temur jamoat fondining faoliyati yo'lga qo'yilgani, "Amir Temur" ordeni ta'sis qilingani, yurtimizdagi ko'plab ko'cha va xiyobonlarga ulug' ajdodimiz nomi berilganini alohida qayd etish lozim.

Mamlakatimiz milliy rivojlanishning yangi bosqichi — Uchinchi Renessansga qadam qo'yayotgan, hayotimizning barcha jabhalarida tub o'zgarishlar yuz berayotgan bugungi kunda Sohibqiron Amir Temurning shaxsiyati, buyuk ajdodimizning bashariyat tarixi va Turon tamaddunidagi o'rni hamda temuriylarning boy va betakror merosini chuqur o'rganish, yurtimiz va chet ellarda keng ommalashtirish" [1].

Tarixdan ma'lumki, Temuriylar davri Markaziy Osiyo hududida ilm-fan, madaniyat va ma'rifat rivojining eng yuksak cho'qqilaridan biri hisoblanadi. Bu davrda davlat boshqaruvi bilan bir qatorda ilmiy faoliyatga ham katta e'tibor qaratilib, ko'plab olimlar, mutafakkirlar va ijodkorlar yetishib chiqqan. Ayniqsa,

ilmiy maktablarning shakllanishi, madrasalar va kutubxonalarning barpo etilishi, ilmiy izlanishlar uchun qulay muhit yaratilishi mazkur davrning muhim xususiyatlaridan biridir.

Amir Temur, ko‘plab mashhur muarrixlar ta’kidlaganidek, ilmning qadriga yetadigan, uni rivojlantirishga astoydil bel bog‘lagan, dunyoning yetuk olimlari, tarixchilari bilan bimalol suhbatlasha oladigan donishmand hukmdor edi. Ilm-fanga qiziqish Amir Temurning bolalik chog‘larida oilasidan boshlangan edi, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Sohibqiron xonadonida farzandlar (shahzodalar, malikalar)ga ilm-fanning turli sohalaridan ko‘p saboqlar berilar, madrasalarda tahsil olish davom ettirilardi. Sohibqiron boshlab bergan sa’y-harakatlari tufayli uning avlodlari orasida Muhammad Sulton, Ulug‘bek Mirzo, Ibrohim Sulton, Boysunqur Mirzo, Husayn Boyqaro, Zahiriddin Muhammad Bobur, Ko‘chkunchixon, Komron Mirzo, Gulbadanbegim, Zebunniso kabi shoirlar, olimlar, muarrixlar, xattotlar, ma’naviyat va ma’rifat jonkuyarlari bor bo‘lib, ular ilm-fan, ma’naviyatning qadriga yetadigan ajoyib insonlar bo‘lib yetishdi. Ulug‘bek Mirzoning astronomiya maktabi aynan Samarqandda yaratildi. Zamonaning ilg‘or rasadxonasi barpo etildi. 1018 ta yulduz ta’rifini o‘z ichiga olgan “Ziji jadidi Ko‘ragoniy” jadvali jahon faniga ulkan hissa bo‘lib qo‘shildi. “To‘rt ulus tarixi” asari esa xalqimiz tarixini anglab yetishda katta ahamiyatga ega. Sohibqiron Amir Temur davri tarixini to‘liq va ishonarli yoritib bergan Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” (1425) asari Sohibqironning nabirasi, Sheroz hokimi, shoir va xattot Ibrohim Sultonning rahbarligi, fidoyiligi va homiyiligi ostida dunyoga keldi. 1519-yilda Ulug‘bek Mirzoning nabirasi Ko‘chkunchixon topshirig‘i bilan mazkur «Zafarnoma» va Rashiduddin «Jome ut-tavorix» asarlari o‘zbek tiliga tarjima qilindi [2].

Sharafiddin Ali Yazdiyning “Zafarnoma” asari Temuriylar davrini o‘rganishda muhim birlamchi manba hisoblanadi. Mazkur asarda Amir Temurning davlat boshqaruvi, harbiy yurishlari bilan bir qatorda ilm-fan va madaniyatga bo‘lgan munosabati ham yoritilgan. Muallif asarida Temurning ilm ahliga e’tibori, ularni qo‘llab-quvvatlash siyosati haqida qimmatli ma’lumotlar beradi.

Shuningdek, Nizomiddin Shomiyning tarixiy asarlari ham Temuriylar davrini o'rganishda muhim o'rin tutadi. Uning "Zafarnoma" asari Temur hayoti va faoliyatining dastlabki yozma manbalaridan biri sifatida e'tirof etiladi [3]. Ushbu manbada davlatning ilm-fanga bo'lgan siyosiy yondashuvi, ilmiy muhitning shakllanishi haqida dastlabki tasavvurlar beriladi.

Temuriylar davrida ilm-fanning rivojlanishi bevosita davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan bo'lib, ilm ahli har tomonlama qo'llab-quvvatlangan. Natijada astronomiya, matematika, tibbiyot, tarixshunoslik va adabiyot kabi ko'plab sohalarda muhim yutuqlarga erishilgan. Xususan, Mirzo Ulug'bek tomonidan asos solingan ilmiy maktablar va Ulug'bek rasadxonasi faoliyati jahon ilm-fani tarixida alohida o'rin egallaydi. Bu ilmiy markazlarda olib borilgan tadqiqotlar natijasida aniq fanlar rivojida muhim burilish yuz bergan.

Shuningdek, mazkur davrda ilm-fan rivoji bilan bir qatorda madaniyat, san'at va me'morchilik ham yuksak darajada taraqqiy etgan. Samarqand va Hirot shaharlari nafaqat siyosiy markaz, balki ilmiy-ma'naviy markaz sifatida ham mashhur bo'lgan. Bu esa Temuriylar davrini Sharq Renessansi davri sifatida baholashga asos bo'ladi.

Temuriylar davrida ilm-fanning yuksak darajada rivojlanganligini ko'rsatuvchi muhim manbalardan yana biri Mirzo Ulug'bek faoliyati bilan bog'liq ilmiy merosdir. Uning mashhur asari — "Ziji Jadidi Kuragoniy" astronomiya fanining rivojida muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu asar orqali o'sha davrda olib borilgan ilmiy tadqiqotlarning yuqori aniqlik darajasi va ilmiy metodologiyasi haqida xulosa qilish mumkin[4].

Temuriylar davrida ilm-fanning rivoji ko'plab sohalarda o'z ifodasini topdi. Astronomiya sohasida Mirzo Ulug'bekning Samarqanddagi rasadxonasida olib borilgan kuzatuvlar juda yuqori aniqlik darajasiga ega bo'lib, u astronomik jadvallar va hisob-kitoblar yaratishda muhim ahamiyat kasb etdi [5]. Ulug'bekning ilmiy faoliyati jahon ilm-faniga ta'sir ko'rsatdi, u orqali Sharq ilm-fani Yevropa Renessansiga qo'shimcha impuls berdi. Shu davrda matematika sohasida ham katta yutuqlar qayd etildi: trigonometrik hisob-kitoblar, sonlar nazariyasi va geometriya

bo'yicha ilmiy ishlanmalar o'z davrining yetakchi ilmiy natijalari sifatida qabul qilindi.

Tibbiyot sohasida Temuriylar davri nafaqat amaliy tibbiyot, balki biologiya va dorivor o'simliklarni o'rganish nuqtai nazaridan ham muhim bo'ldi. Tibbiy risolalar va qo'lyozmalar ilm-fan rivojiga katta hissa qo'shdi [6]. Bu risolalarda bemorlarni davolash usullari, dorivor o'simliklardan foydalanish metodikasi hamda diagnostika jihatlari batafsil yoritilgan. Shu bilan birga, tarjimalar orqali yunon, fors va arab tibbiy bilimlari mahalliy shifokorlar tomonidan boyitildi va rivojlantirildi.

Madaniyat va ma'rifat sohasida Temuriylar davri ham yuqori darajada taraqqiy etdi. Samarqand va Hirot shaharlari ilmiy markazlar sifatida shakllandi. Madrasalarda o'quv jarayoni, ilmiy ma'ruza va seminarlar ilm-fanning tizimli rivojlanishiga xizmat qildi. Tarjimachilar tomonidan ko'plab ilmiy asarlar o'zbek tiliga tarjima qilinib, ilmiy fikr almashinuvi kuchaytirildi. Bu ilmiy markazlar nafaqat Markaziy Osiyoda, balki jahon ilm-fani rivojida ham ahamiyatli bo'ldi.

Temuriylar davrida yaratilgan ilmiy meros jahon ilm-faniga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Astronomiya va matematika sohalaridagi tadqiqotlar Yevropa Renessansiga, tibbiyot va adabiyot yutuqlari esa Sharq sivilizatsiyasining keyingi bosqichlariga hissa qo'shdi. Shu tarzda Temuriylar davri ilmiy va madaniy jihatdan global ahamiyatga ega bo'lib, tarixda Sharq uyg'onishining muhim davri sifatida qadrlanadi.

Umuman olganda, Temuriylar davrida ilm-fanning rivojlanishi ko'p omillar orqali amalga oshgan: davlat siyosati, ilmiy markazlar, buyuk allomalar faoliyati va xalqaro ilmiy aloqalar. Bu davr ilmiy yutuqlarning tizimli shakllanishiga, keyingi avlod olimlari uchun mustahkam ilmiy poydevor yaratishga xizmat qildi. Shu bois Temuriylar davri nafaqat tarixiy meros, balki zamonaviy ilm-fan va madaniyat rivoji uchun ham ilhom manbai bo'lib qolmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Temuriylar davrining ilmiy merosi bugungi kunda ham ilm-fan va madaniyat rivojiga ilhom beruvchi asos bo'lib, milliy tariximiz va global ilm-fan tarixidagi o'rni beqiyosdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mustafayeva D.N. Amir Temurning taraqqiyotga qo‘shgan ulkan hissasi. “Amir Temur – buyuk sarkarda va davlat arbobi” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi materiallari. – Buxoro, 2022.
2. Nizomiddin Shomiy. Zafarnoma. — Toshkent: Sharq nashriyoti, 1996. — 85–90-betlar.
3. Mirzo Ulug‘bek. Ziji Jadidi Kuragoniy. — Samarqand, 1444 (zamonaviy nashr: Toshkent, 1994). — 25–30-betlar.
4. S. Rakhmonov. Mirzo Ulug‘bek va Samarqand rasadxonalari, Ilm-fan olami, 2018, 123–130-betlar.
5. S. Rakhmonov. Mirzo Ulug‘bek va Samarqand rasadxonalari, Ilm-fan olami, 2018, 123–130-betlar.